

ЛИЛЈАНА МАКАРИЈОСКА
Универзитет "Св. Кирил и Методиј"
Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков"
Григор Прличев 5, 1000 Скопје, Македонија
makarijoska@yahoo.com

КЛИМЕНТОВСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО МАКЕДОНСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ПИСМЕНОСТ (ПО ПОВОД 1100-ГОДИШНИНАТА ОД УПОКОЈУВАЊЕТО НА Св. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ)

Предмет на нашиот интерес се јазичните особености (фонетско-правописни, морфо-синтаксички и лексички) на македонските црковнословенски текстови од XII до XV век, кои се поврзуваат со дејноста на Охридската (Климентова) книжевна школа. Се izdelуваат особености кои се познати и во другите редакции на црковнословенскиот јазик, но и некои со кои се одликуваат македонските текстови (вокализацијата на еровите љ > о, љ > е, деназализацијата ж > л, Ѡ, ѳ). Најстарите охридски ракописи ги карактеризираат бројни архаизми, чување на грцизмите итн., а надоврзувањето на кирилometодиевскиот период и архаичниот карактер на јазикот се препознаваат и во подоцнежната македонска писменост. Анализата го потврдува развојот на фонетско-правописниот систем (вокализацијата на еровите, мешањето на назалите и деназализацијата како одраз на старата дијалектна диференцијација, употребата на љ, замената на џ и њ, ограничената употреба на јотираните вокали, контракцијата на вокалите; чувањето на епентетското л, затврдувањето и промените во консонантските групи); промените во именскиот систем што доведуваат до упростување на синтетичката дефлекција, предлошко-падежниите конструкции за изразување на синтаксичките односи; архаичните глаголски форми и подновувањата под влијание на јазичната средина; јазичните особености што се однесуваат на усогласувањето на народниот говор со старата писмена традиција. И во лексичкиот систем се izdelува архаичен слој како дел од кирилometодиевското наследство и лексички варијанти што укажуваат на специфичните особености на македонската редакција; се проследуваат и определени зборообразувачки тенденции.

Клучни зборови: *црковнословенски јазик, македонска редакција, Охридска книжевна школа, јазични особености*

Плодната книжевна дејност на св. Климент Охридски и Охридската книжевна школа го потврдуваат континуитетот на традицијата на делото на св. Кирил и Методиј. Во Охридскиот книжевен центар св. Климент и св. Наум Охридски и нивните ученици пишувале оригинални дела со химнографска, хагиографска и

ораторско-прозна содржина; се развила богата преведувачка дејност, се создавале и творби според конкретните потреби на средината за која била наменети. Охридската школа¹, уште од своето основање имала авторитет на значаен носител на словенската писменост и култура, на влијателен книжевен центар, на пр. и во текстови поврзани со хрватското подрачје (Клоцовиот зборник, Гршковиќевиот и Михановиќевиот апостол, Фрашчиќевиот псалтир и др.) влијанието е потврдено на фонолошко ниво: вокализацијата љ > о, њ > е, мешањето на назалите, замената на ѝ и н, појавата на консонантската група жд, како рефлекс на прасловенското *dj (Grabar 1985: 96, Zubčić 2009: 109–112), а во врска со лексиката во хрватскоглаголските текстови надвладуваат охридските варијанти (Mihaljević 2009: 345), лексичките охридизми², лексеми од помладиот јужнословенски слој како составен дел од хрватскоглаголската лексика (Šimić 2010: 255–257). Фрашчиќевиот псалтир според структурата е близок со коментираниите псалтири од Охридската книжевна школа, *Бон* и *Пог*, а на македонска кирилска предлошка упатуваат љ > о, њ > е, трагите на мешањето на назалите.

Ракописното наследство на Охридската школа расветлува различни етапи од развојот на словенската писменост, а нејзино типично обележје е употребата на глаголицата, која доминира од IX до XI век; на пр. *Асем*, *Зогр* и *Мар*, *Син* се одликуваат со употребата на облата глаголица, со развојот на љ, њ во полни вокали итн. За разлика од Преславскиот центар кој мошне рано ја прифаќа кирилицата, во Охридскиот нејзината употреба се следи до почетокот на XIII век и тоа преку глаголските вметнувања во *Охр*, *Бит*, *Шаф*, *Арг*, *Бон*. На пр. во *Охр* со глаголица се испишани редови на 13v, 14r, 99v и зборови на неколку места во текстот, а на 101r и името на Климент (во заглавието на текстот). Додека главниот пишуваач слободно и вешто ги заоблувал глаголските букви покажувајќи несомнена извежбаност, првиот пишуваач ги пишувал со погруби агли (Угринова-Скаловска 1970: 573), па Куљбакин (1907) заклучува дека глаголските нацрти се доближуваат делумно до оние во најстарите споменици (*Зогр*, *Клоц*), но почесто до подоцнежните (*Син*) и најстарите хрватскоглаголски текстови. Има и примери за пренесување на глаголските бројки или за нивно читање како збор (во *Григ*). Покрај зборовите испишани со глаголица во ракописите со постара глаголска предлошка (како *Охр*, *Бит*), на глаголската традиција се должат и начинот на поврзувањето на лигатурите (мл, лд, ем) и системот на натпишување на одделни букви (надредно о), нацртот на о (во *Охр*, *Бит* и *Бон*), кој укажува на глаголски прототип; нацртот њн во *Бит* според глаголскиот нацрт; употребата на s со бројна вредност б (како во глаголицата) во *Охр*, *Бон*; отсуството на прејотираните ље, љж, љз (Угринова-Скаловска 1970: 571–580).

За прифаќањето на кирилицата, пак, сведочат кирилските записи во глаголскиот текст во *Асем*, *Зогр*, *Мар*. Анализата на кирилските записи во *Асем* покажува дека неговиот пишуваач глаголицата вешто ја употребувал за пишувањето на светиот

¹ Под поимот книжевна школа се подразбира поширока и подолготрајна книжевна дејност на поголема или помала територија, со заеднички јазични и правописни карактеристики (Угринова-Скаловска 1986: 52).

² Во најстарите фрагменти се јавуваат: blagodětŭ, veli(i), viě, vshititi, dostoěnie, dreselŭ, drŭkola, životŭ, žgŭva, olěi, radi, svědětělŭ, studenŭsŭ, sŭpnŭmŭ, tŭkmo, hramina, šui (Mihaljević 2007: 266); подоцна и: naznamenati, pastirŭ, svědětělŭstvie, svědětělŭstvo, svědětělŭstvovati, sŭpnŭmiče (Šimić 2010: 255–257).

текст на евангелието, а со кирилицата се служел како со секојдневно деловно писмо (Велчева 1981).

Континуитетот на глаголската традиција го потврдува и свесниот избор на архаични предлошки (на пр. на *Заг*, *Мкд*), како и ракописите од други средини кои се преписи од стари охридски предлошки (на пр. *Кри*) во кои се потврдени архаични лексеми познати само од најстарите глаголски споменици (пр. *балнн*, *жалъ*, *рѣснога*, *дрѣ*).

Врз основа на јазичната анализа на текстовите што се поврзуваат со дејноста на Охридската школа (пр. *Бит*, *Дбм*, *Охр*, *Бон*, *Заг*, *Шаф*, *Орб*, *Хлуд*, *Григ*, *Мкд*, *Вти*) се установуваат определени **фонетско-правописни особености** со кои тие се одликуваат.

Во овие текстови се познати сите правописни разновидности на употребата на еровите – покрај двоеровиот, се употребува и упростениот едноеров правопис или само со ъ (на пр. во *Охр*, *Бон*) или само со ь (во *Дбм*, *Бит*, *Орб*), иако текстовите во кои се употребува ь обично се поврзуваат со Кратовската школа. Губењето на слабите ерови во суфиксална позиција е потврдена уште во старословенските ракописи, а оваа појава во охридските текстови поизразена во соседство на сонантите л, р, н. Примери со испуштен ер во префиксите, на пр. во *вѣз*-/*вѣз*- има во *Бит*: *взложн* 7v, *взъдѣ* 8г, *взнесе* с 20г, *вспѣванте* 23г, во *Орб*: *взыграет* 128d, *всхваалнмъ* 219a, *прѣвзвискаѣтъ* 57a, но исто така се својствени и за *Бон*, *Стм* и др.

Изгубеното чувство за правилна употреба на еровите се потврдува со појавата на секундарни (неетимолошки) ерови, на пр. во *Бит*: *безъгрѣшно* 55г, *безъмльвнымн* 31v, *Охр*: *безъ ѿвѣта* 77v, *безъб<о>жнѣ* 46v, *нзъ рѣкъ* 69v, *нзъбра* 28г, *разъгрѣдѣшѣ* 31г, *Хлуд*: *безъдѣшенъ* 78v, *безъпрѣстано* 59г, *Орб*: *безъмненнѣ* 20a, *възвращена* *нзъшедѣ* 57b, *разъврѣгъ* 13с, *Заг*: *нсъѣлн* 102v, *нзъсоушнѣ* 103v, *безъ волѣзнн* 89г, а со овие ерови се вршела и адаптација на туѓите зборови, на пр. во *Шаф*: *варѣтоломеу* 24v, *амъвакоумъ* 72г, *левъгучѣ* 64г, *Заг*: *авѣксенѣте* 20г, *анѣфоннѣ* 19v.

По традиција вокалното *р* и *л* се пишуваат со придружен ер *рь/рѣ*, *ль/лѣ*, кој го изразува слабиот еров призвук на слоготворните *р*, *л* на пр. во *Охр*: *крѣвн* 19v, *мрѣтва* 16г, *скрѣбѣ* 20v, *плѣтъ* 28г, *Шаф*: *крѣсть* 35г, *смрѣт* 110г, *трѣстн* 54v, *мънне* 95v, *плѣтн* 60г, *плѣкъ* 43v, *плѣно* 79г, *слѣзно* 55г, *Мкд*: *чрѣвъ* 11г, *крѣвъ* 43v, *скрѣбѣ* 35v, *чрѣта* 8г, *чрѣна* 9г, *вѣкъ* 118г, *кѣнѣтъ* 42v, *Рдм*: *прѣсть* 7v, *трѣнь* 10г, *врѣхъ* 66г, *вѣлны* 66г, *нсплънь* 12v, без придружен ер во *Слен*: *крѣстн<н>* сд 9г, *крѣнѣ* 105г, *крѣвъ* 100v, *окрѣтъ* 24v, *въ плѣ* 71v, *Шаф*: *мрѣвоу* 110г, *крѣтъ* 50v, *скрѣбн* 27v, *смрѣтъ* 59v, во *Орб*: *жрѣтва* 109b, *всрдно* 106с, има и примери на вокализација, во *Бит*: *слѣзь* 96v, *Дбм*: *крѣсть* 23v, *окрѣсть* 33v, *трѣсть* 24v, *Орб*: *чрѣвенн* 28b, *не солжн* 202d, *Мкд*: *слѣзно* 56v.

Вокализацијата *ъ* > *о* во суфиксите, коренот, во префиксите и предлозите упатува на западномакедонската дијалектна средина со напреднат процес на вокализација, во *Бит*: *послѣдокъ* 53г, *золь* 90v, *сонъ* 33г, *собрѣтн* 40v, во *всд* 28г, со *вѣцѣмн* 82v, *Дбм*: *гладдокъ* 39г, *зачѣтокъ* 127г, *вонъ* 7v, *ложъ* 150v, *возмн* 47v, *созѣда* 14v, во *нѣже* 96v, *ко мѣнѣ* 3v, *надѣ нѣ* 71г, *ото многъ* 37г, *Заг*: *крѣтокъ* 31г, *пѣсокъ* 56v, *сонъ* 8v, *дождѣ* 4v, *золь* 187v, *токмѣ* 75г, *вопнѣ* 5г, со *слѣзамн* 6г, во *тмѣ* 55v, *Орб*: *послѣдокъ* 175с, *пѣсокъ* 182с, *дождѣ* 116b, *золь* 62b, *сонѣмнѣ* 101с, *ко мнѣ* 148d, со *мноѣ* 194b; *Григ*: *наѣдокъ* 15г, *крѣпокъ* 40v, *встанокъ* 60г, *Шаф*: *крѣтокъ* 104г, *дождѣ*

36г, золь 106г, кождо 120г, вонъ 110г, сонмнца 109г, во всемъ 62г, *Кич*: послъдоокъ 59в, токмо 6г, дождъ 45в, вопнтн 34в, восна 4г, воскрес<е>нне 5г, совокрпн 85в, во тмъ 56г, *Соф*: золь 6в, бездождне 29в, тогда 9г, создалъ 24в, вопнемъ 9в, во вс 2г, со множ 24в. Вокализацијата њ > о во коренот е поретка во текстовите од Кратовската школа.

И вокализацијата њ > е е потврдена и во суфиксите и во коренот, во *Бит*: агнець 14в, младенець 31в, првъгнець 46г, вгненъ 59г, денъннца 1в, дверъ 85в, жезлъ 100г, честъ 13г, *Дбм*: вгнець 23г, ковъежець 161г, блнзънець 157в, невъренъ 66г, длъженъ 57г, день 160в, денне 14г, дверъннкъ 154г, весь 18в, лестъ 104в, темно 75г, прншедь 7г, *Слеп*: влъуецъ 4в, анхонмець 82г, подобенъ 83в, *Орб*: в<о>говндецъ 12б, кладенец 114а, коупецъ 112б, равень 173д, денннца 20а, празденство 126д, ревинтелъ 49а, темннца 42с, честнымн 39д, *Шаф*: звъздохуецъ 41в, мзгомець 32г, пльтоносець 58в, безоумен 128в, день 99г, жезлъ 23в, лестъ 26г, *Кич*: конецъ 5г, стрълецъ 38г, славенъ 32г, всемирненъ 24г, во *Мкд*: вгнець 53в, сжучъ 108г, телець 131г, темнн 51г, дверъ 6г, почестъ 33в, день 9г, весь 45г, прълестъ 4в, съшедь 34в, жезлъ 15г, скрежета 75г. Сепак, вокализацијата не е доследно спроведена (во коренот и префиксите) под влијание на правописната традиција или на предлошките што ги користеле пишуваците.

Правописот со трите назали њ, , њ е карактеристичен за *Охр*, *Дбм*, *Бон*, *Орб*, со њ, , а за *Григ*: зыкы 87в, възматѣтъ са 90в, тво 90в, расадетъ са 54в, *Слеп*: вьса вода 2в, внатрѣна 4в, възбранѣвъ 5г, нероднтелъскѣа 2в, прнходащаа 5г, аззыкъ 7в, со њ, , ња за *Кич*: ѡтровы 38в, ѡзы 39в, добротоѡа 24г, прнсносѣщѣа 57г.

Во Охридскиот центар мешањето на назалите (по затврднатите согласки ш, ж, ц, жд, ц, з (< с) се пишува њ, додека после меките л, р, н, с, и групата уснен + ј следиме замена њ >) има стари корени и веќе од XII век се забележува напреднат стадиум на оваа појава (во *Дбм*). Замената на назалите е карактеристична за сите текстови што ѝ припаѓаат на Охридската школа: *Охр*, *Бон*, *Заг*, *Орб*, *Хлуд*, *Рдм*, *Мкд* и др. На пр. во *Бит*: шѣтанне 5в, пощѣднтъ 90г, жѣждѣще 90в, *Орб*: шѣташѣ 184б, жнвотворщѣ 132с, жѣло 122а, страждѣѣ 184с, цѣвннцѣ 5а, *Рдм*: рѣшѣ 63в, вошѣѣ 13в, вешѣднѣ 15в, жѣдаеть 27г, възжѣдѣѣ 27г, *Заг*: пощѣдн 56в, дрѣжѣще 56в, вѣнцѣѣ 61г, трѣше 177г, прнемѣще 37в, стѣнцн 118в, *Соф*: варшѣ 24г, вѣнѣшѣ с 20г, во *Мкд*: рѣдншѣ 71в, жѣтва 16в, страждѣщѣѣ 69г, нцѣѣ 112в, нсѣѣа 13в, прозр 72в.

Во текстовите од Охридската школа > њ и зад ѣ, на пр. во *Бит*: науѣла 37в, зауѣтне 37в, безнауѣлнын 35г, ѣѣдо 52в, ѣѣсто 39г, *Охр*: ѣѣда 17в, науѣтокъ 29в, *Заг*: зауѣло 28в, науѣтокъ 27г, ѣѣда 15г, ѣѣстн 47г, прнѣщѣеннѣ 32г, *Шаф*: ѣѣда 122г, едннѣѣднѣ 19г, безнауѣлнѣ 9в, зауѣловѣтнѣѣ 130в, зауѣтен 25в, *Соф*: науѣлннѣ 12г, зауѣла 28г, зауѣтне 1в, прнѣѣстн 1в. Иако оваа замена не е одраз на говорната состојба и во северномакедонските текстови од XIII се наложува преку авторитетното влијание на Охридската школа.

Среќаваме замена за носовките и во други позиции во *Мих*: вѣзданъ 50г, слѣкох с 5г, клѣтва 54г, мѣтежъ 5г, многомѣтежна 27г, не стѣжавъ 61в, штѣтна 74г, а прѣмдѣрн 24в, тга 101в, тѣѣ 52в, прѣстпленне 24г, прѣстпннцн 64в.

Во македонските текстови од XIII и XIV век пошироко е позната употребата на њ зад вокал и во почеток на зборот, па веќе во XII–XIII век ги izdelува западномакедонските дијалекти, на пр. во *Рдм*: ѣзыкъ 14в, ѣже 13г, моѣ 9г, прнѣтн 9г, сѣтѣѣ 16г, во *Мкд*: ѣзыкѣмъ 40г, ѣдоуѣ 47в.

Вти: побаратн 153d, сѣтворѣ 1с, прнзроу 1b, творашѣ 102d, днвлашѣ се 174b, вѣнавлаѣ 124b, нзмѣнаютъ 184с, ѿганяетъ 34с, вѣса ба, всакъ 6b. Затврднувањето на с во *Рдм* е потврдено со са<с>в: всакъ 27г, вса 96v, расаѣ 158v. Се пројавуваат разлики во хронологијата на затврднувањето на консонантите и во територијалната поширеност – најдолго се чува мекоста во јужномакедонските говори.

За консонантниот систем се карактеристични: асимилативните процеси на консонантските групи по губењето на еровите (на граница на префиксалните и коренските морфеме како и во предлозите); дисимилативните процеси, упростувањето на консонантските групи, вметнувањето на консонанти во консонантските групи. При новите асимилациски промени -сд- > -зд-, -св- > -зв-, -сд- > -зд-, -кд- > -гд-, -жк- > -шк-, -зк- > -ск- и др. На пр. во *Бит*: зде исправн 53г, *Шаф*: зде 66v, здрѣва 142v, зборѣ 147v, зборѣнѣн 147г, зблѣзнехъ 92г, збгѣшнхъ 5г, редовно гдѣ 3v, редовно тшко 75г, тшкорѣунѣвъ 154v, бесконеунъ 16г, *Охр*: гдѣ 86г, ннгдѣже 78г, *Дбм*: кдѣ 17г, ннкдѣже 123v и ннгдѣ 125г, сдѣ 13г и зде 14v, сдѣрава 144v и здѣрава 90v, *Григ*: гдѣ 18v, зде 53г, кај префиксите во *Дбм*: потѣклонѣнѣн 67v, потѣкопатн 80г, кај предлозите обезвучување има во *Дбм*: прѣтъ товоѣж 55v, прѣтъ ц<а>рн 13v, прѣтъ ѣл<о>вѣкы 77v, натѣ птнѣж 101г, но и: подѣ спѣдомъ 75г, прѣдѣ с<ы>номъ 109г, сп. и: одѣ обоу 17v, во *Рдм*: гдѣ 27г, зборѣнѣ 2v, вѣздѣнѣ 19г, здѣ 105v, пѣзнокѣнѣн 61г, тшко 22г, во *Орб*: зде 100a, вѣздѣ 114с, здѣвѣтъ 41b, здрѣвнѣмъ 68d, зборѣнѣн 147b, гдѣ 143b, тшкоѣ 109с, бесконеунѣж 87a, а бележине вт- > фт-: фторѣа 47с, фторѣн 196a, фторѣнѣж 134с, сѣрѣфтѣнѣнѣн 115d, *Мкд*: зде 45г, *Мкд*: гдѣ 4г. Честа е асимилацијата на предлозите без, нз во *Кич*: бес порока 54v, бес пѣтн 57v, не тебе 23г, не корѣне 50г.

Упростувањето на групата сѣ- > -ѣ- го следиме во *Дбм*: вѣудѣнѣ 105г, *Рдм*: ѿ вѣунсѣнѣнѣхъ 148v, вѣуднѣтъ 159v, *Мих*: вѣудна 6v, вѣѣстѣне 1г, *Кич*: вѣунсѣнѣнокъ 83v, вѣунсѣнѣнѣхъ 56v, вѣунсѣнѣж 38v, а упростувањето на здѣн- > -зн- уште во *Дбм* со што се потврдува дека овие промени биле обични наскоро по губењето на еровите – од почетокот на XII век (Конески 1981: 100), во *Бит*: празнѣнком 9г, празнѣвѣтъ 26г, празнѣлоубѣн 9г, *Дбм*: непразнѣнѣмъ 108г, празнѣнѣж 16г, *Охр*: празнѣнкъ 58v, оупразнѣнтѣ 28г, *Григ*: празнѣнкы 1г, непразнѣтъ 73г, *Шаф*: празнѣнка 141v, празнѣватн 15г, празнѣлоубѣн 13v, *Слеп*: да празнѣоѣтъ 30г.

Вметнување на консонантот -д- во групата -зр- среќаваме во *Дбм*, *Дбј*, *Пог*, *Рдм*, а оваа појава е позната и во најстарите споменици (во *Син*: стрѣмомъ, нздранѣлъ), што ја потврдува поврзаноста на овие ракописи со најстарата словенска писмена традиција, на пр. во *Бит*: раздѣрѣшенѣне 54г, нераздѣрѣшна 62v, *Охр*: раздѣроушаахъ 37v, раздѣроушнтѣ 42г, *Слеп*: раздѣрѣшатн са 65г, раздѣроушенѣне 53г, раздѣроушахъ 68v, *Кич*: раздѣроушн 36v, раздѣрѣшатн 44v, *Шаф*: нераздѣроушенѣна 44г, раздѣрѣшнтѣлѣ 118v, *Григ*: раздѣрѣшенѣне 15v, раздѣрѣшнтн 17v, *Мкд*: раздѣроушенѣне 13г, раздѣрѣшенѣне 30v. Вметнување на -т- во групата -ср- во *Рдм*: пострѣмнѣлѣ есн 29г, по стрѣдѣтъ 108v. Групите -здр-, -стр- се својствени на повеќето македонски дијалекти, освен североисточните и северозападните.

Чувањето на групата -сц- се смета за карактеристичен белег на кирилметодијевскиот период што подоцна бил прифатен како правописна норма во Климентовата школа. Групата -сц- од старословенските ракописи е својствена на *Зогр*, *Клоц*, *СинЕ* и *Мар*, а -ст- на *Супр*, *Асем*, додека во *Зогр* и *Мар* и *Син* се

следи колебање меѓу -ст- и -сц- (Вайан 1952: 82). Групата -ст- е карактеристична за: *Дбм*, *Рдм*, *Дбј*, *Охр*, *Бон*, *Григ*, а обично се среќаваат напоредно -сцъ-, -сцн со дисимилираните -стъ-, -стн. Во повеќето ракописи од XII и XIII век групата -сцъ-, -сцн > -стъ-, -стн, на пр. во *Бит*: ап<о>с<то>лъстън 63г, жнтенстън 72г, нзмманлъстн 62г, *Охр*: пльтъстън 63в, людъстн 65г, атнненстн 79в, *Заг*: сннанстън 49г, моръстъ 67г (и сннансцъ 15г, жнтенсцън 34г), *Шаф*: жнтенстън 8г, агг<е>лъстн 18г, *Кич*: жењстъ 39в, херъвнмъстъ 34г, адъстн 9в, прог<о>уъстн 21г, *Рдм*: егнпетъстън 75в, людъстън 119г, тарсндъстн 65в, дрвннстн 65в, *Мкд*: галнаенстъмъ 7г, содомъстън н гоморъстън 17в (и чл<овъ>уъсцъ 117г, нннвнтъсцн 122г), *Григ*: сѳонъстън 2в, егупетъстън 64в, содомъстн 14г, невгнтъстн 83г (и сннансцън 75г, егупетъсцън 85г).

Упростувањето на групата -сц- (< -зц-) се однесува на честата елиминација на обезвучениот консонант с од префиксот нз- кај глаголот нсцъантн и образувањата од него, на пр. во *Бит*: нцъленне 65г, нцъланте 28в, ненцълана 74г, *Дбм*: нцъленнъ 84в, нцълант с 50г, нцълъдахъ с 50г, во *Охр*: нцъленнемъ 83в, нцъленне 88в, *Мкд*: нцълантн 31в, нцъл 16в, нцълѳнтѳ 17г, редовно е упростено во *Слен*: нцълъсте 87в, нцъленнъ 124г, *Рдм*: нцълан 104в, ненцъленъ 159в, во *Григ*: нцълан 16г, нцълъхомъ 78в. Во врска со соодносот на варијантите -сц- и -ц- во македонските текстови впечатливо е дека првата е почеста во евангелијата и во псалтирите, а втората во апостолите (Георгиевски, Макаријоска 1989: 61)

Присутноста на архаични **морфолошки особености** се смета за карактеристична особина на морфосинтаксичката норма на Климентовата школа. Одразени се покарактеристичните развојни тенденции во историјата на деklinацијата на именките. За поширокото распространување на аналитичката деklinација придонел и фонетскиот фактор, односно фонетското израмнување што довело до хомонимија на падежните морфеми. На пр. кај а-основата дошло до изедначување на акуз. и инстр., а и со ном. со деназализацијата ꙗ > а, што придонело за преминот кон аналитизам (Вайан 1952: 69, Конески 1981: 154–157). Поради изедначувањето на изговорот на њ и н кај именките од о-основа во мн. се јавува хомонимија во наставките за ном. и акуз., односно инстр.

Преодот од синтетичка кон аналитичка деklinација е одразен во: мешањето на основите преку прераспределба на падежните морфеми (стара појава регистрирана и во старословенските ракописи) и губењето на разликите меѓу деklinацииските типови – со постепено наложување на морфемите од тврдата промена (особено во XIII век, иако има постари примери и од *Бит* и *Дбм*), а со тоа и ограничување на меките основи.

Исто така е одразена и замената на една падежна форма со друга, односно употребата на падежни форми со несоодветни предлози (на пр. во *Кич*: ѳко пльт н крѳвь не ѳвн тебе не ѳ ѿ в<ог>ъ мон 53в), зачестена употреба на номинативно-акузативната како општа падежна форма, замена на падежни форми со предлошки конструкции и сл.

Именките од о-основа влијаеле на именките од ѳ-основа, на пр. кај некои именки паралелно се употребуваат и ген. форми на -оу во *Бит*: страшнааго херъвнмъ н чюднааго серафнмъ н мнрѳ творца 77в, *Хлуд*: от градоу 183г. Во дат. едн. е потврдена наставка -оу, во *Бит*: с<ы>нъ своѳмъ 20в, блѳднъ с<ы>нъ, с<ы>нъ мадрнъ 78г. Некои двосложни наставки од ѳ-основа се обопштиле и кај именките од о-основа, на пр. во дат. едн. е

потврдена двосложната наставка -овн, кај именките што означуваат лица и особено кај туѓи зборови, на пр. во *Бит*: адамовн 90г, братовн 95в, *Дбм*: архитрнклнновн 126в, нс<оу>совн 116в, *Охр*: ѓл<овѣ>ковн 36в, нмановн 9г, *Бон*: д<а>вѣдовн 25в, сп<асо>вн 8в, *Заг*: петровы 15г, пнлатовы 157в, *Орб*: петровн 57б, х<рнсто>вн 155б, *Рдм*: авраамовн 110в, д<а>в<ы>д<о>вн 10г, *Хлуд*: братовн 33г, демоновн 71г, праведниковн 113г, *Шаф*: адамовн 4в, петровн 87г, д<оу>ховн 112г, во *Мкд*: петровы 50в, пнлатовн 89г, кај именките од *jo*-основа е потврдена наставката -евн како алоформа на -овн. Во ном. мн. се распространила наставката -ове, а во ген. мн. -овъ што се среќава уште во стсл. ракописи (*Асем*, *Зогр*), во *Бит*: грѣхов 94в, *Охр*: грѣховъ 19в, ѿ грѣховъ 7г, *Рдм*: ѿ грѣховъ 148г, *Мкд*: бѣсовъ 62г, градъвъ 26в, родъвъ 3г, *Кич*: грѣховъ 31в, длъговъ 36г, бѣсовъ 44г, даровъ 60г. Од именките со основа на -*jo*, именките на -аръ и -теъ во мн. образуваат форми како именките со консонантска основа, во ном. мн. имаат наставка -не, во *Дбм*: мытарне 39в, законооучителне 46в, *Хлуд*: влстелне 36г, дѣлателне 16г, жителне 75в, красителне 166г, *Рдм*: свѣдѣтелне 15в, *Мкд*: мытарне 9в, дѣлателне 128г. Во врска со продуктивноста на наставката -не во текстовите од XII–XIII век Конески (1975: 20; 1981: 138) укажува на источно влијание.

Во рамки на ж. род се отклонуваат разликите меѓу палаталната и непалаталната промена. Старата наставка -ы од тврдата промена во ном. мн. се обопштила и кај именките од меката промена што имале наставка - во ном. мн.: доуш, овыц. На пр. во *Рдм* во ном.: ѡвцы 150в3, птнцн 109г, гжѣвннцн 112г, во акуз. създы 52г, ѡвцы 156г, създы моѣ 146в.

И кај ср. род карактеристично е изедначувањето на именките од консонантските основи од една, и именките од *o*-основа од друга страна (Конески 1981: 134–135), во голема мера се чуваат старите наставки, но сепак паралелно се употребуваат и подновени форми под влијание на вокалските продуктивни основи.

Во врска со употребата на одделни падежи треба да се каже дека посесивноста повеќе се искажува со датив отколку со генитив, од XII век во *Дбм*. На пр. во *Охр*: на ср<ьд>це ѓ<ловѣ>коу 29г, *Орб*: скровнще мнрѣ 55с, за сп<а>сенне мнрју 89б, дрѣво сп<а>сенню 80д, научникъ жнвотоу 79с, въ главѣ глау 206д, *Шаф*: врата адоу 113в, мнровн хранителъ 89г, ѡцѣщенне муровн 91в. Најчесто посесивниот генитив е условен со присуство на определба кон името на поседувачот, а конструкциите со посесивен генитив најчесто се трокомпонентни (во *Орб*: въ врѣм въздрѣжаннѣ 47а, врѣм жнвота моего 112д).

Вообичаено е во одречна реченица директниот објект да стои во генитив, но има отстапувања, во *Шаф*: нцѣленне не прнемемъ 48г, не прѣзрн дѣло 77в, молнтѣж не прѣстан створнтн 87в. Замената на ген. со негација со акуз. е една од заедничките синтаксички особености на македонските ракописи и се пројавува уште од XII век (Конески 1976: 20). Сп. во *Орб* замена со ном.: н нн тѣхъ пнща не насыщах с 75б, не прѣдасн ннѣмъ жнвотъ твои 52а, не знаемъ ни твоѣ 149с, не нмамъ ѡдѣванне брауно 159а.

Промените доведуваат и до установување на една општа, номинативно-акузативна форма. Со бројни примери е потврдено совпаѓањето на акуз. со инстр., со ген., лок., а присутни се и потврди за употребата на акуз. како општа форма.

Општата падежна форма (ном.-акуз. форма) ги изместува старите синтетички форми и ја продолжува експанзивноста како општа форма по предлозите. Се пренабрегнуваат падежните наставки и се тежнее кон други показатели за изразување на падежните односи, а пред сè предлошки конструкции, уште од настарите текстови (*Дбм*, *Бит*). Најраните потврди од XII век се по предлозите својствени за генитивот, во *Бит*: нзъ ꙗтроубѣ 16v, ѿ дъ<ѣ>рѣ 53r, нс ѹестнѣѣ тн ꙗтроубѣ 23v, *Дбм*: до врѣхъ 43v, *Охр*: ѿ славѣ въ славѣ 39r, ѿ дъѣанне с<в>т<ы>хъ 4r, *Бон*: ѿ знмѣ лютѣ бѣвѣшѣ 209d.

Процесот на обопштувањето на акузативната форма се поврзува со зголемената улога на предлозите, бидејќи акузативните форми не можеле самостојно да ги изразат и новите падежни односи, кои дотогаш биле несвојствени за нив. Од XIII век натаму, сè почесто падежните форми се заменуваат со (синонимни) аналитички конструкции во чиј состав влегува некој предлог и акузативот како општа падежна форма (на пр. *Бит*: нконѣ съ ѡбразѣ показѣѣще 12v, *Хлуд*: жрѣцн съ кннгоучнѣ отвѣргошѣ с тебѣ 107v).

Акузативна место номинативна форма има во: *Бит*, *Рдм*, *Орб* и *Хлуд* и др., во *Рдм*: рѣкѣ моѣ поможеть емоу 89v, *Орб*: ѣвнтѣ с дѣгѣ моѣ 88d, ты еси боже крѣвь н во дѣ 87b, ты еси наша слоужбѣ 39a, монсеѡва рѣкѣ да ѡвѣрнт т 114b, прндѣть на вы пагоубѣ 32c, паде с храмннѣ 163a, примери во кои може да се работи и за чисто фонетски фактор на неразликување на ꙗ и ѣ. А номинативна наместо акузативна, има на пр. во *Рдм*: даждѣ дръжава 85v, прннесѣте сл<а>ва 99v, положн рѣка его н дѣсннца его 88v, нцѣан д<оу>ша моѣ 104v, въ велннѣ лѣпота 108r, поѣшѣ всѣкѣ трѣва зема нхъ 110r, оуслѣша мол<н>тва нхъ 112v.

Аналитичките тенденции во деklinацијата доаѓаат до израз преку некоректна употреба на падежните форми, нарушените конгруентни врски т.е. како несогласувањето меѓу падежот на именката и падежот на нејзините определби почнувајќи од *Зогр*, *Мар*, во *Бит* и *Дбм*, а се среќава и во ракописите од XIII и XIV век.

Во разгледуваните текстови се среќаваат предлошко-падежни конструкции наместо беспредлошките за изразување на исти синтаксички односи, на пр. во *Кич*: того м<о>ан ѡ сп<а>сенн за д<оу>шѣ н<а>шѣ 40v, ѣвн на мнѣ петре мноство сво ѣкоже на всѣхъ 47r, покрн фараѡна съ ѡрѣжнѣм 60v и сл.

Двоината е зачувана, на пр. во *Орб*: ма рѣд н м<а>рнѣ гла<гола>стѣ 152a, сестра еѡ плачетѣ с 141a, сестрама лаза реѡма 139d, *Рдм*: по дѡвнзастѣ с нозѣ 66r, нзрѣкостѣ оустнѣ мон 55r, вѡрнстѣ ѡчн мон 70v, соуѣтѣ кѣстѣ рѣцѣ мон 172r, со пројави за израмнување со множински форми кога изразува две лица или предмети, а подоцна и за телесни органи, во *Рдм*: оустнѣ мон похвалѣ т 50v, ѡчн прнзѡраете 54v, възыдошѣ колѣна 138v. Има и паралелна употреба, пр. во *Шаф*: въсплѣцннѣ рѣкамн 148r и рѣкама въсплѣцннѣ 148v, оустнаmn н ѡчнма 47v, оустнама н очнма 40v.

За црковнословенскиот период е карактеристична паралелната употреба и на сложените и на простите придавски форми. Во старословенските ракописи на местото од членуваните придавки во грчкиот оригинал стојат сложени придавски форми, но тие рано започнале да го губат значењето на определени форми. Се среќаваат и недоследности кога во ист контекст имаме напоредно и прости и

сложени форми, на пр. во *Рдм*: мала съ велнкымн 109v, на смѣренад прѣздырае н висока знаеть 143v, лъжнвн с<ы>нове ул<овѣ>чѣстнн 50г. Почести се контрахираните форми во *Орб*: нензреченаго н прѣв<о>жс<т>вѣнаго ѿ безъвеществѣнаго 43d, *Рдм*: грьшнаго 4г, велнкаго 34v, нскрънѣго 102v, а во *Шаф*: бесмртнааго 62г, велнкааго н крѣпкааго 13г, новааго 133v, сладькаа 74г.

Во македонските текстови компаративот обично се изразува синтетички, во *Орб*: дражаншн естъ 38с, дражанша естъ 147с, азъ ѣже мьннн 158b, старѣн бытн 158b, чѣстнѣшн херѣвнмь н славнѣшн серафнмь 182d, и од суплетивни основи: ѣнѣ бы да бы здѣ не быль 151с, ѣне тн бн было 165b, лоуѣ сребра 69с. Суперлативот се искажува и со компаративни, придавски форми потсилени со формите на заменката въсь, на пр. во *Рдм*: велен страшенъ естъ надъ всѣмн 88v, страшенъ естъ надъ всѣмн 99г, высокъ надъ всѣмн 126г, во *Заг*: всѣхъ больша 108v, болен всѣхъ 159v, свѣтлѣшн всѣх 86г, высокъ надъ всѣмн 86г, Форми со по- за компаратив среќаваме уште во текстови од XII век (најстарите примери се прилози помъного, порано, нандобро во *Бит*, *Орб*, *Хлуд*): во *Заг*: нанменшн 138v, во *Шаф*: нанпауе ѡмън м 86г, нанпауе ѡтготѣхъ с 127г.

Во врска со промените кај заменките треба да се обележи формата тон од заменката тѣ, што укажува на поврзаност со македонската јазична територија, а е потврдена на пр. во *Рдм*: тѣн 42v и др. тон 35г (формите за ном. мн.: тнѣ 34v, тнн 118v, покрај тн 18г), во *Орб*: тон ѣас 179d, тон нанесе 181b, *Втиш*: тон те прославн 25с, тон основа 95d. И заменките съ, сн, се се подложени на промени како и тѣ, та, то: сп. сѣн, сен, в сен, снн: во *Рдм*: сѣн 2v, сен 130г, в сен 171г, снн 5v, а вакви пошироки форми има во *Бон*, *Орб* и се смета дека настанале под влијание на формите од типот мон, твон, свон.

Кај заменките побудува интерес и скратената дативна заменска форма за м. род моу < емоу, на пр. во *Рдм*: да моу дваѣжъ 1v, да моу дас<т> 1v, во *Бон*: далъ моу есн (Щепкин 1906: 216), во *Хлуд*: оумь моу дах, да моу с поклоннмь (Rusek 1964: 51). Новата форма моу упатува на историскиот развој на заменските форми во македонскиот јазик.

Бележиме и неутрализација на родовите наставки во мн. кај посвојните заменки мон, твон, свон. Во текстовите од Охридската школа се следи натамошно проширување на употребата на рефлексивно-посесивната замена свон на местото од твон, мон. Овој процес јасно е изразен и во *Бон* наспрема *Син*, а особено во *Дчн* (Рибарова 2005: 138).

Кратките дативни форми од личните заменки, како и од лично-повратната замена спорадично се употребувале за изразување на посесивност уште во некои канонски ракописи (Вајан 1952: 176). Во некои текстови, на пр. во *Шаф* се забележува изразено присуство на кратките дативни форми од личните заменки и од лично-повратната замена во посесивна употреба: ѡкланное мн срдьце 40v, прнннм молнтѣѡ мн 62v, нменемъ тн 1г, к щедротам тн 43г, рѣцѣ сн 3v, мнлостнѡ сн 4г, дроуга сн 11v, во *Заг*: своего сн агньца 158v, въ жтробѣ тн 93г, а има и емфатична употреба на кратките заменки заедно со долгите форми во *Шаф*: възрѣжаннемъ сн свонмь 17v, своѣж сн волеж 88v, въ своен сн жтробѣ 91v, своѡж сн цр<ь>ковъ 111г, прнгласн своего сн мѡжа 145г. Ваква употреба на кратките дативни форми е особено карактеристична за триодите, што може да се должи и на химнографскиот карактер на текстот што наложувал позачестена употреба на клитиките за задоволување на

ритмичките закономерности (Макаријоска, Црвенковска 2012: 54), забележана е и во *Хлуд*, *Бит*, *Орб*, во *Заг*: сѣхрани нн въ сонмъ сн покровъ 57v, но и во *Рдм*, во *Кич*: шцѣстн сво сн рабы 23v, помолн с прсно за сво сн рабы 60v, *Мих*: к себѣ сн 103v. Во *Орб* во датив е регистрирана кратка форма во проклитичка употреба, соодветно на современата состојба во македонскиот јазик: таж<ѣ> трнwd, егда мѣ пѣс<н> дондет 26с, а трнwd, гдѣ мѣ дондѣ пѣс<нъ> 29d. Сп. и во *Григ9*: доврѣе моу естѣ 47г, како моу естѣ 53г, что тн мннт с 29v, таллантѣ мн есн далаь 51г.

Во *Орб* заменските форми се јавуваат како проклитики: едннѣ ѿ васѣ м прѣддастѣ 174d, даннѣ же т вндѣ 70с, во *Рдм*: самѣ м оукрѣпн 133v, т прѣпнтѣетѣ 42v, слово мн подаждѣ 171v, тн прнпадаж 20v, а како одликувачка црта може да се смета употребата на повратната замена с пред глаголот во западномакедонските текстови, *Бит*: сам с поработнхъ 30v, тебѣ с м<о>лнмѣ 33v, сам с прнвверѣтѣ 9г, *Рдм*: да с не дрѣжнтѣ 5г, да с исправѣ 146г, да сн оумыж 142v, *Кич*: тебѣ с м<о>лнмѣ 25г, тѣм тн с м<о>л 26v.

Формата што од прашалната замена чѣто ја бележиме уште во *Бит*: што мн мрѣзнѣтѣ 9г, што мн желашн 64v, а ја потврдува поврзаноста со македонската јазична територија.

Примерите во кои формите од показната замена се во постпозиција укажуваат на развивањето на категоријата на определеност, во *Шаф*: гласѣ шнѣ рѣзбонннѣ 10v, чѣто ѣ дрѣво шнѣ 45v, сѣднѣ шнѣ 58v, јако лотѣ шнѣ 76v, оуставн страхѣ шнѣ 69v (Макаријоска, Црвенковска 2012: 55). Со вокализацијата постпозитивно употребената показна замена се спојува со претходната именка и претставува членска морфема (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 52) во *Дбм*: образосѣ 10г, мнросѣ 163г, гласосѣ 162v, работѣ 80v, денотѣ 125г, *Заг*: градосѣ 115v, грѣхосѣ 160v, *Орб*: подвнѣгосѣ 121с, градосѣ 102d, *Григ*: въ градосѣ 45v, свнткосѣ 72г, глаголосѣ 72v, родотѣ 69г. Кон крајот на XIII век членот бил веќе изградена граматичка категорија, што се потврдува со примерите во кои членската морфема се пренесувала, веќе како посебен морфолошки елемент, од именката на придавката (Конески 1981: 129), во *Орб*: въ горкыѣсѣ часѣ 181с.

Во македонските текстови има тенденција за обопштување на една единствена форма од заменката нже што не се согласува со зборот на кој се однесува според падежот, бројот односно родот. Обопштување на нже има во: *Бит*, *Дбј*, *Охр*, *Вми*, обопштување на еже во: *Слен*, *Григ9*, *Дбм*, *Заг*, на пр. во *Заг*: шѣ н<а>шѣ еже сн на небесеѣхѣ 150v, раждаешн јако матн еже паѣ ества прнемешн 63г, сп<а>сн людн сн еже стѣжа 39v, *Дбм*: въсѣкъ отѣ васѣ еже нѣ отѣречѣтѣ с 88г, дѣстѣ прокаженѣ мѣжѣ, еже сташ 95г, хѣвъѣ во еже азѣ дамѣ 142г, сѣсѣдн же еже н бѣхѣ вндѣлн прѣжде 151v, а наемннкѣ еже нѣстѣ пастырѣ 154v. Во *Рдм* од двете превладува нже: да прндѣтѣ сѣтѣ нже 15v, дѣла нже положн 32v, поношенне нже оудрѣжа нже поношншѣ врѣзн твон 91г, на мѣстѣ нже положн 82v, слово нже заповѣда 110v, рѣцѣ нже шкврѣннхѣ 43v (но и: помѣнн съборѣ твон еже стѣжа 68г, кедрн еже есн насаднѣ 109г, сен днѣ еже створн 130г).

Појавата на удвоен објект е поврзана со влијанието на балканската јазична средина. Зачетоците на оваа појава се следат од XIII век (Конески 1981: 99), но удвојувањето на објектот може да се следи во ограничен обем. На пр. во *Бит*: та в<огородн>цѣ пѣс<нъ>мн тебѣ велнѣаѣмѣ, тебѣ всн родн .. правовѣрно т велнѣаѣмѣ 83г, *Рдм*: славнтн тн нм твоѣ 33v, слоухоу моемоу дасн мн радос<тѣ> н весѣанѣ 38v, покон

свој сн рабы 134г, оучини ж въ своем сн ран 134г, *Григ*9: женѣ бо всн нмѣшѣ ж 21v, ѹжсть его съ оупокрѣити ж положити 26г. Иако удвојувањето во некои од посочените примери не е типично, може да послужи како основа за конструкцијата со удвоен објект (Илиевски 1972 :78).

Иако во црковнословенски текстови се следи губење на именските глаголски форми (инфинитив, супин, партиципи) се среќава повремената употреба на супинот, на пр. во *Дбм*, во *Слеп*: не посла бо мене х<рнсто>съ крстнтъ нѣ бл<а>говѣстѣтн 36v, съходаще са ѣсть 36v, потѣщи са нзбавнтъ 127v, што зависи и од архаичноста на предлошката. Инфинитивот под влијание на балканската јазична средина, ја губел изразноста и се заменува со да-конструкција (на пр. во *Кич*: прѣшѣ вѣнци на нев<е>сехъ да м<о>лт с за да<оу>шѣ н<а>шѣ 40v, того м<о>лнтѣ да подасть да<оу>шамъ н<а>шнмъ веан м<н>а<о>ст 52v) или определена глаголска форма. Но, сепак, текстовите од XII–XIV век не покажуваат некој напреднат степен во развојот на замената на инфинитивот со да-конструкција, што се должи на факторот на традицијата.

Потврдена е употребата на определени глаголски форми место инфинитив, на пр. во *Рдм*: прѣпнтаеть Ps32,19] прѣпнтѣтн *Син*, *Пог*, *Бон*; сътвори Ps104,25] створиѣтн *Син*, *Пог*, *Бон*; внидѣ Ps106,7] вниѣтн *Син*, *Пог*, *Бон*.

Да-конструкцијата служела и за искажување на описен императив, што е обична состојба за македонските текстови, пр. во *Орб*: прндѣтѣ да поклонимъ с 82с, да възмешн ѹдо н покажешн 135с.

Во развојот на партиципите поархаична состојба е зачувана, на пр. при образувањето на партиципот на претеритот кај глаголите од IV група, старите форми доследно се употребуваат во *Григ*: въпрошѣшюу 54г, вързѣшѣшѣго 19г, затвори 75v, вбрати са 45v, вставише 16г, вставѣшнмъ 35г (Рибарова 2005: 146). Овие форми се сметаат за составен дел на кирилметодиевската норма. Има тенденција за упростување на разновидноста од формите и ограничување на синтаксичките функции. Уште во XII и XIII век се јавуваат примери на неправилна употреба на партиципите, замена на партиципите со лични глаголски форми³ и обично се поврзани со сврзникот н, пр. во *Орб*: пѣснн прѣносѣе н глаголѣе 80с, вбрати покрѣваѣще вѣпнѣще н г<лаго>лѣе 172b, или пак, се надоврзуваат: прѣзвѣщн мнмоходѣщн 71а (Црвенковска, Макаријоска 2010: 47).

Партиципите рано подлегнале на аналитичкиот процес од којшто биле зафатени и другите именски основи. Замената на флексивните партиципни форми со форма што не се менува по род, број и падеж е присутна уште во старословенските ракописи (*Зогра*, *Мар*, *Асем*), а безродови форми на -це (-ци), -ше (-ши) бележиме и во текстовите од XII век: *Дбм*, *Бон*, *Охр*, *Слеп* (Дуриданов 1956: 148–149).

Традиционалниот глаголски систем особено се чува во ракописите од Охридската школа – се izdelуваат старите форми на аористот и на кондиционалот, што претставуваат надоврзување на климентовските традиции во македонската писменост.

³ На пр. има аористна форма во *Рдм* наспроти партиципна: заповѣда Ps43,5] заповѣдаѣ *Син*, *Пог*, *Бон*; нзвѣде Ps67,7] нзвѣд *Син*, *Пог*, *Бон*; сѣде Ps98,1] сѣдн *Син*, *Пог*, *Бон*; вѣрѣтохом Ps131,6] вѣрѣтош *Син*, вѣрѣтош *Пог*, *Бон*, *Дчн*.

Во текстовите од XII век постарите форми на аористот се сосема вообичаени, а често се употребуваат и во XIII век, на пр. во *Дбм*, *Бит*, *Охр*, *Бон*, *Григ*, *Заг*, *Орб*, *Шаф*.

Формите *прндъ* и *снндъ* се бележат во канонските ракописи (*Зогр*, *Мар*, *Асем*). Архаичните форми од асигматскиот аорист се должат и на влијанието од предлошката, почесто за 1 л. едн., 3 л. мн. во *Дбм*: *нзндъ* 74г, *прндъ* 81г, *оврѣтъ* 115г, *ндѣ* 111б, *снндѣ* 139б, *оврѣтѣ* 117б, *Бон*: *въздвнгъ* 34с, *невъзъмогъ* 66с, *прнеѣгѣ* 76б, *Бит*: *нзыдъ* 35в, *нападѣ* 76в, *поврѣгѣ* 76в, *Јов*: *отндѣ* 54в, *възмогѣ* 53в, *Кич*: *нападѣ* 4г, *поврѣгѣ* 39г, *Шаф*: *отндѣ* 70в, *снндѣ* 106г, *падѣ* 3в, *впадѣ* 130г, *вбндѣ* 130г, *Рдм*: *мнмондъ* 20г, *нзвѣлѣкъ* 156в, *възвнгѣ* 81г, *нсѣзѣ* 105г, а покрај постарите потврдени се и поновите форми на сигматскиот аорист и др.

На изместувањето на старите асигматски форми укажуваат примерите од кои се следи дека препишувачите не ги разбирале. Овие форми можеле да бидат заменети со вторичен аорист, во некои случаи биле разбирани како сегашно време (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 59), затоа наоѓаме форми за 3 л. мн. сег. време наместо 3 л. мн. аорист како што се бара во грчкиот оригинал (MacRobert 2008: 345–346).

Употреба на стариот кондиционал бележиме во *Григ*: *аще* во *бѣ* *хѣднѣ*, *вѣрѣлн* во *бѣ* 18в, во *Рдм* старата форма на кондиционалот *бнм* за 1 л. едн.: *ѡкрѣл* с *бннмъ* 42г, *смѣрнѣ* *бннмъ* 80в, *възложн* *бннмъ* 80в, во *Слен*: *бнм ѡггаждѣлѣ* 75г, *бннмъ* *бѣлѣ* 75в.

Во имперфектот во повеќето текстови е извршена контракција, а неоконтрахираните форми се среќаваат и адаптирани: *Григ*: *знаѣашѣ* 69г, *раждаѣше* сѣ 75в, *говѣашѣ* 103г, *вѣдашѣ* сѣ 81в, *покаанѣахѣ* сѣ 91в, *лѣтаахѣ* 28г. Оваа состојба потврдува дека неоконтрахираните форми му биле туѓи на пишувачот, можеби се пренесени од предлошката. Неоконтрахираните форми се вообичаени за *Охр*: *гонѣашѣ* 74г, *вѣваашѣ* 65в, *вѣахомѣ* 89в, *вѣашѣ* .. *вѣахѣ* 16г, *вѣастѣ* 47в, *вѣхождаахѣ* 75г, поретко *нмѣшѣ* 110в, *тѣорѣшѣ* 3в, почесто во 2 и 3 л. едн. и во 3 л. мн., во *Рдм*: *полагашѣ* 37в, *нсправѣашѣ* 103г, *въздаахѣ* 15в. Во *Бит*, *Рдм*, *Орб* и др. превладуваат контрахираните, во *Бит*: *вѣжашѣ* 82г, *нѣѣлѣшѣ* 70в, *вѣпнахѣ* 45г, *Рдм*: *хождаахѣ* 22г, *полагашѣ* 38г, *вѣрждавахѣ* 41в, *Орб*: *послаахѣ* 14с, *рѣдашѣ* 114д, *прѡвѣражаахѣ* 5б.

Текстовите од југозападната македонска територија, покрај императивните форми на *-ѣте* *Дбм*: *покажѣте* 138в, *осжѣте* 154г, *Дбј*: *глаголѣте* 38в, *заколѣте* 52в, *Јов*: *заколѣте* 63г, *глаголѣте* 66г, *Грѣ9*: *ндѣте* 16г, *прнмѣте* 19в, *нзндѣте* 25г, *вѣдѣте* 51г, *Бон*: *глаголѣте* 250а, *Хлуд*: *вѣдѣте* 99в, *възмѣте* 158в, познаваат и форми *-нте* (*глаголѣте* и *глаголанте*, *любѣте* и *любнте*), во *Орб*: *прннеснте* 73с и *прннесѣте* 52д, кои доаѓаат до израз во северомакедонските текстови. Оформена е и наставката *-анте/-ѣнте* во *Јов*: *вѣнемѣнте* 60в, *цѣлѣнте* с 56г, *Григ9*: *втрѣсанте* 39в, *сѣлѡуданте* 44г.

Во сегашно време потврдена е постарата форма *вѣдѣ* од глаголот *вѣдѣти* и тоа во *Бит*: *вѣдѣ* 52в, *Дбј*: *вѣдѣ* 48в, *Слен*: *вѣдѣ* 31в, *Шаф*: *вѣдѣ* 5г (покрај *вѣмъ* 20г). Чувањето на *-тѣ* укажува на западномакедонско потекло на текстовите, а во текстовите од охридскиот круг ретки се примерите за губењето на *-тѣ* во 3 л. едн. во *Бон*: *ѣ* 34д, во *Охр*: *ѣ* 17в, *вѣдѣ* 18г, *Рдм*: *ѣ* 1в, *внндѣ* 18в, *да* *прндѣ* 42г, *ражежѣ* 75г, што е во согласност и со современата состојба во охридскиот и во

други западномакедонски говори, каде што се чува наставката -тџ во 3 л. едн., за разлика од текстовите од североисточниот и југоисточниот дел. Во 2 л. едн. се документирани новите форми со наставката -шь, во *Дбј*: творншь 12г, хоцеш 37в, г<ааго>лашъ 67в, г<ааго>лешъ 104в, во *Шаф*: можешъ 90в, ѿврѣзешъ 87г, самъ во с прнмъшь 49г, во *Гриз*: їдешъ 82г. Во охридските текстови од XII и XIII век добро е потврдена новата наставка -ме за во 1 л. мн., во *Бит*: нмаме 87в, плаунме с 15г, похвалнме 43в, *Охр*: нмаме 20в, даме 27г, ѿме 55г, вѣроуеме 31в, *Бон*: вѣме 155b, исповѣме с 175b, нмаме 25b, *Рдм*: не вѣме 164г, *Заг*: вѣпнеме 190г, вѣсхвалнме 52в, муштнме с 13в, *Кич*: вѣме 66г, прнноснме 5в, м<о>лнме 5г, нмаме 30г, вопнеме 25в, пом<о>лнме с 70г, протнвалѣме 5в, крѣпнме с 81г, славословнме 73в, *Шаф*: ѿме 13в, нзбавнме 85в, поддаме 120г, хвалнме 105г. Оваа наставка најчесто се јавува кај атематските глаголи, кај кои по губењето на крајните ерови, се совпаднале формите за 1 л. едн. и мн. и на тој начин се отклонила хомонимијата (Конески 1981: 190).

Глаголот бѣтн се јавува во некои понови форми карактеристични за говорниот јазик, на пр.: во 1 л. едн. сег. време во *Рдм* е потврдена новата форма сѣмь: нѣ с сѣмь оуѣнъ 169г, во 2 л. едн. во *Шаф* сн: аце сн нна етера 1г, тѣ ... богаты сн 97г, ѿко в<ог>ъ сн 113г, во *Орб* сы: тѣ бл<а>гъ сы 10с, ѿл<овѣк>ъ сы 148b, за 3 л. едн. е: како е моцно 125b, да е 25d, що е 25с, кое лн е нош кое лн е день 21а, во 1 л. мн. *Охр*: есме 13г, *Бон*: есме 134b, *Рдм*: есме 72г, *Бит*: есме 88г, *Орб*: есме 179b, *Кич*: ѿсме 6в, како и со наставката -мы/-мн во *Дбј*: есмы 43г, *Гриз*9: есмы 36г, *Мкд*: есмн 115г, *Охр*: есмы 14в.

Друга карактеристична појава, која доаѓа до израз во македонските текстови уште од XII век е обопштувањето на една од двете наставки -ѣтѣ или -тѣ за 3 л. мн. сег. време, па -тѣ се поврзува со некои западномакедонски дијалекти, а -ѣтѣ ја одразува состојбата на најголемиот дел од македонскиот терен и е документирана со бројни примери веќе во *Дбм*: коупѣтѣ, послужѣтѣ, сѣтворѣтѣ (Конески 1981: 191), во *Рдм*: възложѣт 39в, вѣжѣтѣ 56г, *Шаф*: воѣтѣ с 7в, стоѣтѣ 5г, вѣсѣлѣтѣ с 35г.

Во перфектот форми од глаголот бѣтн има и во препозиција, во *Рдм*: есн сѣтворнъ 38г, есн рекаъ 133г, во *Охр*: естѣ дааъ 72в и со негирани форми: нѣсн помѣнѣлъ 87г, *Шаф*: нѣсн ревнолаа 78в, нѣсн подражала 84в, а во *Шаф* има и форми без помошен глагол во 3 л. што соодветствува на современата состојба во македонскиот јазик: ѣже мн нстѣкааъ сдѣтелъ 75г, аце не смѣрнъ творѣцѣ мѣслѣтн н расыпааъ до зем 76в.

Во развојот на идното време карактеристично е ограничувањето на простото и проширувањето на употребата на формите на описното идно време со глаголите наутн, хотѣтн, нмѣтн, но се следи и воедначување на формите во прилог на помошниот глагол нмѣтн, обично со негација: не нмаме вставнтн 85г, не нмаѣ вндѣтн 164г, не нмаѣ сѣтворнтн 163в, *Орб*: не нмаѣ постыдѣтн с 14с, не нмаѣ покрнтн 92d, не нмаме погоубнтн 120d, односно хотѣтн што постепено го губи старото лексичко значење, добива граматичко значење за обележување идност. На пр. во *Орб*: хоцѣ спаснтн 22d, хоцѣ вжнвнтн 217а, покрај научнѣ плакатн с 109а, не нмаѣ разоумѣтн 58b, во *Шаф*: хотѣше внтн 108в, хоцешн бѣтн 80г, покрај не нмаѣ разоумѣтн 122в, не нмаѣ ходнтн 141г, не нмаме погоубнтн 2г.

Промените на синтаксичко ниво се документирани во повеќето текстови од XIII век: неправилна употреба на падежните форми, почеста употреба на акузативната форма, на предлошките конструкции и употреба на предлозите со неправилна рекција. Уште од XII век во ракописите акузативната почнала да се употребува

како општа падежна форма зад предлози, а подоцна и наместо номинативна кај именките од а-основа (при $\bar{\lambda} > \lambda$), но мешањето на формите не е чисто фонетска појава туку е поткрепена и од синтаксичката замена на падежите.

Акузативната форма во функција на општа има во *Рдм*: да придееть снаж 11v, да<оу>шж н<а>шж чѣет г<оспо>да 13v, рѣкж твож наставнт м 144г, праудж ндееть 83v, да внндееть м<о>л<н>твж мож 86v, *Орб*: рече бо фомж аще не внждеж не вѣроуж 215b, монсева рѣкж да вѣрнт т 114b, во *Бит*, *Хлуд* (Дуриданов 1956: 240–243). Номинативна форма наместо акуз. има во *Рдм*: положн рѣка его н десница его 89v, нцѣлн да<оу>ша моа 104v, оуслыша м<о>л<н>тва нхъ 117г, покажн своа бл<а>гость 135v, *Орб*: бл<аго>с<ло>внте всѣкъ дождь н роса 116b, кротость б<о>жна юда нзмѣнн златомъ 164с, оувѣдѣ же адамъ ева жена своа 49d.

Во врска со падежните односи генитивот се следи во одречни реченици во *Рдм*: грѣха моего не покрыхъ 10v, не прѣстѣпанте закона 69г, не възвнжате рога вашего 69г, не оуклоун срѣца моего 146г, не ѿвратн лица твоего 84v, *Заг*: нерождѣна ѿца 20г, урьтога оукрашена н огнѣ не нмамъ 141v, нн слызн нн покааннѣ нмамъ 91г, но е засегнат од акуз., на пр. во *Рдм*: праудж твож не скрыхъ 25г, не помѣнѣшж рѣкж его 75г, колѣно ефремово не нзвѣра 76v, не оузрнтѣ смъртѣ 89v, прѣстољ твои не възелѣхъ 168г.

Големата употреба на посвојниот датив доведува до изместувањето на генитивот, пр. во *Рдм*: смъртѣ грѣшникомъ 14v, танна срѣцоу 30г, застѣпнице вѣрнымъ 94г, помощникъ емоу 152г, жѣбы зѣвремъ 159v, во *Кич*: на конецъ вѣкомъ 5v, под ноетъ вѣрномъ 42v, *Мих*: просвѣтникомъ мнроу н проповѣдникомъ вѣрѣ 2г, подвжнникъ правѣн вѣрѣ 10v, на конунны вѣкомъ 31г. Оваа појава е присутна и во текстовите со строго зачувана и нормализирана употреба на падежните форми како *Бит*: вставленне грѣхомъ (Поп-Атанасова 1995: 49).

Во врска со синтаксичките особености се повторувањата на заменки, пр. во *Шаф*: тебе поетъ слынце н тебе славнтѣ люна 33v, во *Орб*: т поетъ сл<ьн>це н т славнтѣ лвна 87b, и на предлози што се бележи и во некои стари глаголски ракописи (*Зогр*), а во помладите текстови може да биде потврда и за засилувањето на употребата на предлозите во живиот народен говор (Конески 1981: 159). Сп. и во *Бит*: кланѣше с въ постѣ н въ вѣрѣ 62v, въ порѣфнрѣ н въ вноснѣ вѣлачаше с 99г, *Орб*: ѿ птнцѣ н ѿ скотн н ѿ всѣхъ зѣврен 88d, сѣ ѿцемъ н сѣ сыномъ 218a, *Шаф*: в денѣ н в ноцѣ 86v, въ молнтѣ н в постѣ 89г, *Хлуд*: сѣ гащамн н сѣ клобоуки 144г, *Рдм*: сѣ постомъ н сѣ мол<н>твомъ н сѣ памтнж н сѣ любовнж 133v, безъ междѣчѣс н безъ м<о>л<н>твы 2v, на ннцж н на оубога 26г, ѿ гласа вражна н ѿ стѣанна 41v, *Кич*: к тебѣ стѣрнн н к тебѣ вопн 61г, сѣ в<т>цемъ н сѣ да<оу>хомъ 32v, *Мкд*: настѣпатн на зми н на скорпи 119г, негодоватн ѿ иаковѣ н ѿ ѿманѣ 78v, ѿ галнѣ н декаполѣ н ѿ ѿерусалимѣ 7г.

Конструкциите без повторена негација се задржале, па дури и се реставрирале во поновите ракописи како калка од грчките конструкции (Вайан 1952: 391). На пр. во *Орб*: ннктоже ѿ насъ прикоснн с 5d, ннктоже на земн сѣгрѣшн 10a, да ннктоже ѿ ннхъ причстнт с тебѣ 56a, *Шаф*: ннктоже с мене ѿвръзн 126v, а има и двојна негација, во *Рдм*: не придееть к тебѣ зло нн рана не пристѣпнтѣ 93г, не нмамъ во ти добра ннчесоже причстн нн дѣанна блага нн срѣца чнста 131v; не вѣдѣ нн безаконнѣ нн грѣхъ 169v, *Шаф*: ннктоже не дааше емоу 97v, на неже ннктоже всѣстн не възможе 108v.

Од лексички аспект, охридските текстови го потврдуваат надоврзувањето на старите традиции, но присутни се и подновувања – карактеристично е придржувањето кон моравската традиција, поголемата конзервативност, чувањето на грцизмите, додека за Преславската се карактеристични: буквалниот превод, калкирањето на грчката зборообразувачка структура и тенденцијата кон преведување на грцизмите. Во областа на лексиката и преведувачката техника се одразени разликите меѓу Охридската и Преславската книжевна школа. Со охридската лексика се поврзуваат: ароматъ, вранъ, варъ, достоѡанне, жнвотъ, жрѣтва, нѣрен, коньчнна, кънна, ложе, любодѣнца, лъсть, наслѣдѣннкъ, олтѣаръ, олѣн, постъ, прнставѣннкъ, скрѣбъ, свѣдѣтелъ, сънъмъ, хъщнене.

Во текстовите е присутна лексика што ги поврзува со канонските ракописи, како и бројни лексички варијанти, заемки. Архаичниот лексички слој добро е документиран и во библиските и во небиблиските текстови, пр. во *Бит*: вѣлаѣтн с, женнхъ, непѣщеватн, понѣва, шоун, цѣлѣватн, а архаизмите често се внесени од подоцнежни преписувачи, пренесени од предлошката и сл. На пр. лексиката на *Дѣм* во многу случаи се совпаѓа со лексиката на најстарите евангелски текстови, а особено со *Мар* (Десподова 1997: 109), архаичниот лексички слој вклучува и моравизми, пр.: вьсь мнрѣ, дрѣвле, коустоднѣ, моуднтн, непрназнь, отъпоушченне, проптн. На пр. *Слп* се одликува со употребата на моравизмот рѣснота и придавските форми рѣснотнѣъ, рѣснотнѣнѣъ: не можемъ на рѣснотѣ нѣ по рѣснотѣ 2С13,8, рѣснотнѣаа прнчѣ 2Р2,22, рѣснотнѣнѣъ б<ог>ъ R3,4.

Застапеноста на архаизмите и неологизмите во текстот несомнено се поврзува и со прашањето за редакциите на евангелскиот, псалтирниот текст или др. Посебно внимание заслужуваат лексичките варијанти, покарактеристични за небиблиските текстови, што не подлежат на строгите црковни канони.

Се среќаваат низа непреведени грцизми, главно во сферата на црковната терминологија, апстрактната лексика: адъ, апстолъ, днѣволъ, евангѣлане, муро, днаконъ, нѣрен, келна, антнѣ, мѣннхъ, олтѣаръ, тьмнѣнѣъ, тѣпѣза, што се објаснува со стремежот за верност кон кирилometодиевската традиција. Замената на грчки зборови со словенски се следи уште во најстарите евангелски текстови, а во *Асем* наоѓаме повеќе грцизми отколку во *Мар* и *Зогр* и кирилската *Сав*. Непреведените зборови се сметаат за типични за првобитниот превод, додека словенските за подоцнежни поправки, но некои преписувачи во евангелијата се навраќале кон непреведените изрази (власвнннѣ, нкономъ L12,42, мамона L16,11, камнѣ L18,25, стратнгъ L22,52).

Паралелната употреба на грцизмите и на преведените форми укажува на богатата синонимија, на пр. се среќаваат: ангѣлъ – вѣстьннкъ, алаѣстръ – стѣклѣннѣа, катапѣтазма – заѣвса – запона – опона, телонъ – мѣтаръ – мѣтоемѣць, ароматъ – конѣ, олѣн – масло.

Влијанието на народниот говор се пројавува веќе од XII век, главно во записите, на пр. во *Бит*: мрѣзнѣтъ 9г, ѿ заѣца в лнстѣкѣ 21г, грѣво 28г, ѿ мрѣза 70в, прѣсоль н мѣѣнѣ 90в, сврзниот отн: отн ми даѣашѣ прѣсоль 90в, а и во *Орб*: юхо слатннково 25б, слнвы соушѣнн нлн кроушѣ 25б, да ѣдѣтъ варнво 25с.

Од аспект на зборообразувањето потврда за тесната поврзаност со Климентовото дело се образувањата со суфиксот -нне (-не), што се наложува пред помалку продуктивните суфикси: борѣба – боренне, мољба – моленне, болѣзнь – болѣнне, оукоорнѣна – оукооренне, пнво – пнтне, сѣлоуѣан – сѣлоуѣне, заутѣкѣ – заутне, конѣнна – конѣнанне, прѣстѣин – прѣценне (Макаријоска 2009).

Продуктивноста на суфиксот -тељ исто така се смета за одраз на климентовската традиција. Според Конески (1981: 180) овој суфикс е попродуктивен во јазикот на Климента, а Јоан Егзарх го форсира суфиксот -ѣць. Според Црвенковска (2006: 196) бројноста на дериватите со -тељ во триодите може да се поврзе со фактот дека Климент го оформил словенскиот превод на триодот и притоа во него внесол печат на својот јазичен израз. Варирањето на именките со суфиксите -ннкѣ, -тељ, -ѣць, како и со бессуфиксните е карактеристично и за Климентовите творби. Честа е употребата на истокоренските деривати со -тељ, -ннкѣ, -ѣць: свѣоднтѣљ – свѣодѣннкѣ, нгрѣць – нгрѣннкѣ, мѣжелѣжѣць – мѣжелѣжѣннкѣ, сѣстрадаљѣць – сѣстрадаљѣннкѣ, всѣдрѣжѣць – всѣдрѣжнтѣљ, благодавьѣць – благодатѣљ итн. На пр. во *Шаф*: всѣдрѣжнтѣан 34г – всѣдрѣжѣа 30v, побѣорнѣкѣ 12v – побѣорѣцѣ 154г, прѣгоннтѣан 72г – прѣгонннѣ 26г.

Со паралелната употреба на варијантите со -ѣство и -ѣствне се одликуваат и Климентовите слова, а и охридските текстови, на пр. *Шаф*: вѣзѣвѣѣства 99г, вѣзѣвѣѣствна 122г, в<о>га<т>ства 53г, богатѣствѣа 33v, вѣанѣѣства 31v, вѣанѣѣствна 42v. Дериватите со суфиксот -ѣство се употребуваат почесто (особено во помладите ракописи).

Склоноста кон апстрахирање, што се смета за одлика на повисокиот стил, е изразена преку многубројни образувања на апстрактни именки со одделни суфикси: -ѣта, -ѣсть, а изразена е конкуренцијата на суфиксите -ѣсть и -ѣта, -нна: вѣлѣсть – вѣлѣта, длѣгѣсть – длѣгѣта, жѣстѣсть – жѣстѣта, правѣсть – правѣта, глѣбѣсть – глѣбѣнна.

Во однос на придавската префиксација во духот на Климентовите химнографски дела зачестена е употребата на префиксот прѣ-, на пр. во *Бит*: прѣѣрасѣнь 1г, прѣм<н>л<о>ствне 95v, прѣславннн 93г, во *Шаф*: прѣв<о>жѣствна 49г, прѣдѣбѣро 102г, прѣмѣдрѣно 149v, прѣнепѣроѣна 64v. Во овие текстови впечатлива е зачестеноста на глаголите со два префикси, во *Шаф*: нспрѣврѣжѣ 144v, прѣврѣвѣстн 145г, прѣпрѣводнтн 72г, сѣвѣзѣгѣантѣ 46г.

Културно-просветителската дејност и ракописното наследство на Охридската школа го пополнува мозаикот за македонската писменост низ вековите опфаќајќи ги текстовите што се жанровски најстари зачувани словенски текстови и со архаична структура. Поради тесната поврзаност со постарите традиции, во текстовите се одразени архаични црти карактеристични и за канонските ракописи, но, од друга страна, под влијание на говорниот јазик има подновувања, усогласувања на народниот говор со старата писмена традиција.

ЛИТЕРАТУРА

- Вайан, Андре. 1952. *Руководство по старославянскому языку*, Москва.
- Велчева, Боряна. 1981. *Проблеми на глаголическата писменост. Асеманиево евангелие*, Константин-Кирил Филозоф, София: 167–171.
- Георгиевски, Георги; Макаријоска, Лилјана. 1989. Консонантските секвенци на префиксалната граница. *Советување за работата врз редакциските речници на црковнословенскиот јазик во југословенските центри*. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков": 57–65.
- Десподова, Вангелија. 1997. *Студии за македонската средновековна лексика*, Прилеп-Скопје: Институт за старословенска култура.
- Дуриданов, Иван. 1956. Из историјата на причастията в българскиот јазик. *Български јазик*, VI, София.
- Илиевски, Хр. Петар. 1972. *Крнински дамаскин*, Стари текстови III. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Конески, Блаже. 1975. *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*. Скопје: Култура.
- Конески, Блаже. 1976. Што дава Добромировото евангелие за историјата на македонскиот јазик. *Годишен зборник на Филозофскиот факултет* 2: 13–22.
- Конески, Блаже. 1977. За Станиславовиот пролог, *Прилози* II, 1–2: 5–25.
- Конески, Блаже. 1981. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Блаже. 1986. Охридска книжевна школа. *Климент Охридски*, Студии, Скопје: 9–27.
- Кульбакин, Степан Михайлович. 1907. *Охридская рукопись апостола конца XII века*, Български старини III, Државна печатница, София.
- Макаријоска, Лилјана. 1997. *Радомиров псалтир*, Стари текстови V. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Макаријоска, Лилјана. 2009. *Студии од историското збооробување*. Посебни изданија кн. 67, Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Макаријоска, Лилјана; Црвенковска, Емилија. 2012. *Шафариков триод – лингвистичка анализа*. Скопје.
- Поп-Атанасов, Ѓорѓи. 2000. *Октоихот во македонската книжевна традиција*, Скопје: Институт за македонска литература.
- Поп-Атанасова, Стоја. 1995. *Лингвистичка анализа на Битолскиот триод*, Посебни изданија, кн. 23, Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Рибарова, Зденка. 1995. За правописните норми и традицијата во ракописите од македонската редакција на црковнословенскиот јазик. *1100 години од хиротонизирањето на Свети Климент во епископ и доаѓањето на Свети Наум во Охрид*. Охрид: 179–193.

- Рибарова, Зденка. 2005. *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*. Скопје: МАНУ.
- Угринова-Скаловска, Радмила. 1970. Траги од глаголската писмена традиција во македонските кирилски текстови од 12 до 13 век. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет* 22: 571–580.
- Угринова-Скаловска, Радмила. 1972. Јазичните особености на книжевните споменици од Охридската школа, *Предавања на V семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: 20–28.
- Угринова-Скаловска, Радмила. 1976. Некои особености на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик. *Slovo* 25–26: 175–184.
- Угринова-Скаловска, Радмила. 1986. За средновековните книжевни школи во Македонија. *Климент Охридски, Студии*, Скопје: 51–56.
- Угринова-Скаловска, Радмила. 1988. Заемните врски помеѓу македонската и српската варијанта на црковнословенскиот јазик, *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија*, Скопје: 159–166.
- Угринова-Скаловска, Радмила; Рибарова, Зденка. 1988. *Радомирово евангелие*. Стари текстови IV. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Угринова-Скаловска, Радмила; Десподова, Вангелија. 1992. *Добромирово евангелие II*, Скопје.
- Црвенковска, Емилија. 1999. *Загребски триод*, Стари текстови VII. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Црвенковска, Емилија. 2003. За територијата на Охридската книжевна школа. *Реферати на македонските слависти за XIII меѓународен славистички конгрес во Љубљана, Прилози на МАНУ*. Скопје: МАНУ: 147–160.
- Црвенковска, Емилија. 2006. *Јазикот и стилот на триодот*. Скопје: Менора.
- Црвенковска, Емилија; Макаријоска, Лилјана. 2010. *Орбелски триод*, Стари текстови X. Скопје: Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков".
- Щепкин, Вячеслав Николаевич. 1906. *Болонская псалтырь*. С-Петербург.
- Grabar, Biserka. 1985. Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Fraščićeve psaltira. *Litterae Slavicae Medii Aevi F. V. Mareš sexagenario oblatae*. München: 75–96.
- MacRobert, Catrin Marry. 2008: On the Role of Memory and Oral Tradition in the Early Transmission of the Church Slavonic Psalter Text. *Християнска агиология и народни јарвания. Сборник в чест на ст. н. с. Елена Коцева*. Софија: Изток-запад: 340–355.
- Mihaljević, Milan. 2007. Leksik najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. *Studia Slavica Hungarica* 52, 1–2: 263–272.
- Rusek, Jerzy. 1964. *Deklinacja i użycie przypadków w Triodzie Chłudowa*. Wrocław – Warszawa – Kraków.

Šimić, Marinka 2010. Ohridizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција*. Скопје: Универзитет, "Св. Кирил и Методиј": 251–274.

Zubčić, Sanja 2009. Makedonski predložak Kločeva glagoljaša. *Македонски јазик LX*: 103–116.

КРАТЕНКИ НА ИЗВОРИТЕ:

Арг – Аргиров триод, XIII век

Асем – Асеманово евангелие, крај на X или поч. на XI век

Бит – Битолски триод, XII век

Бон – Болоњски псалтир, 1230–1241 г.

Вти – Ваташки минеј, XV век

Григ – Григоровичев паримејник, крај на XII или поч. на XIII век

Григ9 – Григоровичево евангелие бр. 9, поч. на XIV век

Дбј – Добрејшово евангелие, прва пол. на XIII век

Дбм – Добромирово евангелие, XII век

Дчн – Дечански псалтир, крај на XIII век

Јов – Евангелие на поп Јован, втора пол. на XIII век

Заг – Загрепски триод, прва пол. на XIII век

Зогр – Зографско евангелие, втора пол. на X или поч. на XI век

Кич – Кичевски октоих, средина на XIII век

Клоц – Клоцов зборник, XI век

Крп – Карпинско евангелие, крај на XIII век

Мар – Мариинско евангелие, X–XI век

Мих – Михановиќев октоих, втора пол. на XIII век

Мкд – Македонско четвороевангелие, XIV или поч. на XV век

Орб – Орбелски триод, втора пол. на XIII век

Охр – Охридски апостол, крај на XII век

Пог – Погодинов псалтир, XIII век

Рдм – Радомиров псалтир, втора пол. на XIII век

Рад – Радомирово евангелие, втора пол. на XIII век

Сав – Савина книга, XI век

Син – Синајски псалтир, XI век

Стм – Стаматово евангелие, XIII век

Соф – Софиски октоих, средина на XIII век

Хлуд – Хлудов триод, крај на XIII век

Шаф – Шафариков триод, XII или поч. на XIII век

KLIMENTOVSKA TRADICIJA U MAKEDONSKOJ SREDNJOVJEKOVNOJ PISMENOSTI
(U PRIGODI 1100. OBLJETNICE SMRTI KLIMENTA OHRIDSKOGA)

Predmet istraživanja u ovome radu jesu jezična obilježja (fonetsko-pravopisna, morfosintaktička i leksička) makedonskih crkvenoslavenskih tekstova iz razdoblja XII. – XV. stoljeća koji su povezani s djelatnošću Ohridske (Klimentovske) književne škole. Izdvajaju se osobitosti koje su poznate i drugim redakcijama crkvenoslavenskoga jezika, ali i one koje su svojstvene isključivo makedonskim tekstovima (vokalizacija jeroва љ > о, љ > е, denazalizacija ꙗ > а, ѿ, њ). Najstarijim su ohridskim rukopisima svojstveni brojni arhaizmi, čuvanje grecizama itd., a poveznice s ćirilometodskim razdobljem i jezična arhaičnost odražavaju se i u kasnijoj makedonskoj ćirilichnoj pismenosti. Analiza potvrđuje razvoj fonetsko-pravopisnoga sustava (vokalizacija jeroва, miješanje nazalnih vokala i denazalizacija kao odraz starije dijalektalne diferencijacije, upotreba ѣ, zamjenjivanje њ и н, ograničena upotreba prejetiranih vokala, vokalska sažimanja, čuvanje epentetskoga а, otvrdnjivanje konsonanata i promjene u konsonantskim skupinama); promjene u imenskom sustavu koje su rezultirale pojednostavnjivanjem sintetičke deklinacije i nastankom prijedložno-padežnih konstrukcija za izražavanje sintaktičkih odnosa; supostojanje arhaičnih glagolskih oblika i inovacija nastalih pod utjecajem jezične sredine; jezična obilježja koja proizlaze iz usklađivanja stanja u narodnome govora i starije književne tradicije. Čuva se također arhaični leksički sloj kao dio ćirilometodskoga nasljeđa, ali se potvrđuju i leksičke varijante koje odražavaju specifičan karakter makedonske redakcije; prikazane su također i određene rječotvorne tendencije.

KLJUČNE RIJEČI: *crkvenoslavenski jezik, makedonska redakcija, Ohridska književna škola, jezična obilježja*

CLEMENT'S TRADITION IN MACEDONIAN MEDIEVAL LITERACY
(ON THE OCCASION OF THE 1100TH DEATH ANNIVERSARY OF CLEMENT OF OHRID)

The topic of the research of this paper are the linguistic features (phonetical and orthographic, morpho-syntactical and lexical) of the Macedonian Church Slavic texts from the period between the 7th and the 15th century which are related to the activity of the Ohrid (Clement's) Literary School. There are some differential features registered in other Church Slavic redactions as well, but some of them are specific only to Macedonian texts (e.g. vocalization of jers љ > о, љ > е, denasalization ꙗ > а, ѿ, њ etc.). The oldest Ohrid manuscripts preserve lot of archaisms, Grecisms etc., and the relation to the Cyril and Methodius period and the archaic character of the language are reflected in the later Macedonian Cyril literacy. The analysis confirms the development of the phonetic and orthographic system (vocalization of jers, mixing of nasal vowels and denasalization as a reflection of the old dialect differentiation, use of ѣ, replacement of њ and н, limited use of iota vowels, vocal contractions; preservation of the epenthetic а, fastening and changes in consonant clusters); the changes in the noun system which result in considerable simplification of the syntactic declension, proposition and case constructions for expressing the syntactic relations; archaic Glagolitic forms and innovations under the influence of the local languages; the language features related to the compliance of the colloquial speech and the old literary tradition. The lexical system also preserves the archaic lexical layer as part of the Cyril and Methodius heritage, as well as lexical variants which reflect the specific characteristic of the Macedonian redaction; certain word derivation tendencies are reviewed as well.

KEY WORDS: *Church Slavic, Macedonian redaction, Ohrid Literary School, linguistic features*